

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПСИХОЛОГА: ВІД КОНЦЕПЦІЇ О.М. ЛЕОНТЬЄВА ДО АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ

Наталія ШЕВЧЕНКО

УДК 37.015.3 : 378.4 (477)

Nataliya Shevchenko

DEVELOPMENT OF A PSYCHOLOGIST'S PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS: FROM THE CONCEPT OF A.M. LEONTIEV TO THE AUTHOR'S MODEL

Дослідження механізмів і способів функціонування професійної свідомості (ПС) психолога, яке маневрує між відомими нормами, узагальненими теоріями й багатозначною внутрішньою сутністю явищ і фактів, із якими має справу практичний психолог, набуває все більшої актуальності. Водночас предметом цілеспрямованого дослідження ПС психолога виступала рідко [4; 6; 14]. Сучасна ж ситуація вимагає нових підходів і наукових парадигм для пояснення, діагностики та прогнозування процесів і закономірностей розвитку свідомості людини як суб'єкта життєдіяльності.

Фахова свідомість починає формуватись у процесі усвідомлення професійного шляху й розвивається протягом усіх етапів професійного життя особистості. Функціонування названої свідомості відбувається в контексті зовнішньої діяльності окремого фахівця і першочергово передбачає актуалізацію глибинного відчуття, проблемно-пошукового мислення, інтуїції й водночас відчуття, думки, ідеї, ідеалу, образу, концепту тощо. Таке розуміння ПС співзвучне з розумінням її вченими, які досліджували її психосемантичні аспекти [2; 4; 13; 18] і тлумачили її як детерміновану професійною приналежністю специфіку репрезентації у свідомості світу ("образу світу") загалом і предмета праці зокрема.

Категорійним поняттям "професійна свідомість" можна концептуально охопити всі прояви усвідомлювальної здатності особистості, що пов'язані із її професійною діяльністю й визначаються багатьма факторами: а) місцем спеціальності у професійній структурі суспільства; б) ставленням самої особистості до професії, до її носіїв і до себе як до представника професії, усвідомлення значущості професії для суспільства; в) рівнем здобутих професійних знань, умінь, компетенцій, здійсненням самоаналізу перспектив власного професійного зростання; г) сформованими професійними ідеалами, уявленнями про еталон професіонала; д) рівнем розвитку професійних здібностей і властивостей, а також осмисленням власних якостей, важливих для професії; е) конкретними професійними досягненнями [1].

Винятково важливим є те, що ПС кваліфікується як категорія, яка теоретично відображає сутність процесу професійного становлення й розвитку фахівця. Вказана свідомість розглядається як психологічно сконструйоване утворення, у якому інтегруються фахові цінності, науково-теоретичні знання, програми вчинкових дій, а також знання людини про себе як про представника певної професії. Саме вона є репрезентантом усіх цих аспектів, рівнів, функцій у практичній і теоретичній

роботі у форматі обраного фаху. І, безумовно, сформована ПС становить основну умову якісної професійної діяльності й покликана забезпечити цілісність професійної культури фахівця [1; 4; 6; 12; 15; 20; 21; 22].

Мета статті: відштовхуючись від засадничих положень психологічної концепції свідомості О.М. Леонтєва, обґрунтувати й аргументувати структурну організацію та специфіку функціонування професійної свідомості практичного психолога.

Водночас як *методологічне настановлення* у пропонованому нами дослідженні приймаємо той універсальний факт із життя свідомості, що набув статусу закону: неминучість названості або поіменованості є визначальною для постання генетично похідних форм оприявлення свідомої здатності людини бути – понять, концептів, конструктів, категорій (М.К. Мамардашвілі, А.В. Фурман). Логічно, що в цьому найширшому – онтофеноменологічному – аспекті мовиться про позапредметність і надкультурність сфери свідомості, котра екзистенційно самопозбувається через спроможність трансцендування, заповнює позаоб'єктний зазор або коридор буття як стан актуально спонтанного, хоча й промайнулого, пережиття особою власного усвідомленого зусилля (див. [17]).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Складність дослідження ПС полягає, на нашу думку, у відсутності наукових робіт, у яких була би повною мірою подана її адекватна структурно-функціональна модель. Лише в публікації В.В. Єрмоліна, опублікованій понад сорок років тому, описана структурна організація, згідно з якою ПС особистості складається з двох взаємопов'язаних структур – внутрішньої, що охоплює компоненти професійної раціональності, чутливості, волі; і зовнішньої, у якій свідомість розглядається як: а) знання про шеріг професій, вимоги до особистості, яка працює за обраною професією; б) оцінювання свого місця й ролі у системі виробничих відносин, оцінювання значущості професії, процесу й результату своєї роботи; в) результат перетворення самої професійної діяльності в ідеальне явище [3].

Якщо виходити з того, що ПС є однією з форм свідомості, то очевидно, що її структурна організація має повністю або частково відтворювати структурні компоненти свідомості як такої. Останні визначені у певній теорії, наприклад, у двокомпонентній концепції свідомості Л.С. Виготського або в трикомпонентній

структурі О. М. Леонтєва, або в чотирикомпонентній моделі В.П. Зінченка, або ж у п'ятикомпонентній схемі Ф.Ю. Василюка. У цьому контексті опис структури ПС В.В. Єрмоліна найбільш точно відображає її особливості чи ознаки.

Ґрунтуючись на тому, що ПС містить ті ж структурні компоненти, що і свідомість узагалі, треба визначитися, якої теорії дотримуватися для визначення її структури. Як зазначав О.М. Леонтєв, основна проблема вивчення свідомості полягає в тому, щоб зрозуміти її як суб'єктивний продукт, як перетворену форму прояву тих суспільних за своєю природою відносин, які реалізуються діяльністю людини у предметному світі [8]. Підтримуючи цю тезу, вважаємо, що ПС, принаймні на сьогодняшньому етапі її дослідження, слушно розглядати у рамках єдності трьох компонентів: значення, сенсу (*рос.* – смисла), чуттєвої тканини.

Імовірно, можна було б спиратися на структуру свідомості в межах будь-якої іншої теорії, але тоді важко виокремити інструментарій, методичний апарат або ж способи опису ПС. Скажімо, незрозуміло, як стосовно останньої вживати поняття “біодинамічна тканина свідомості”, “живий перебіг свідомості”, адже ні у В.П. Зінченка, ні в інших авторів немає вказівок на особливості прояву свідомості у професійній сфері. Натомість теорія О.М. Леонтєва уможливорює опис ПС у первинних базових категоріях – *значення, сенсу, чуттєвої тканини*. Виходячи з цього, ядром ПС також є значення і смисли (сенси), зміст яких, а також характер зв'язків і відношень між якими спричинений предметним полем і метою професійної діяльності. Але очевидно, що не меншої значущості у структурі названої свідомості набуває й чуттєва тканина.

Обґрунтування значення і сенсу (смислу) як найважливіших компонентів свідомості є сьогодні загальноприйнятим, особливо після того, як О.М. Леонтєв продемонстрував їх взаємозв'язок і психологічну динаміку між перебігом свідомості і діяльністю особистості. До того ж смисло-сенсові структури належать до найглибших, найінтимніших, що визначають зміст і динаміку “внутрішнього світу людини і як суб'єкта, і як особистості, і як індивідуальності”. Водночас у цьому аналітичному розрізі серед численних теоретичних моделей, так чи інакше дотичних до проблематики свідомості, виокремимо монографічне дослідження смисложиттєвого розвитку особистості А.А. Фурмана, яке, реалізуючи

циклічно-вчинковий підхід як стратегію методологування, чітко розмежовує смислосферу буття і сенсосферу життя як теоретичні конструкти, з одного боку, та осмислення буття й осенсовування життя як взаємодоповнювальні вчинки особистісного самотворення людини – з іншого [16].

О.М. Леонт'єв зазначав, що в мовних значеннях фіксуються відносно відокремлені структури деяких дій, які координують конкретні цілі, умови та операції (способи дії). Однак у діяльності конкретного суб'єкта значення має певне відношення до мотиву, адже він ставить перед собою лише мотивовану мету. Саме є сенс розрізнити об'єктивне значення, яке усвідомлюється, і його значення для суб'єкта, яке позначається терміном “особистісний сенс”. Значення, отримане з культури, забезпечує адекватність свідомості об'єктивним закономірностям зовнішнього світу, а особистісний сенс уможливорює виконання більш вузьких завдань, тобто тих, які обмежені специфічними особистісними мотивами конкретного суб'єкта [9].

У концепції В.П. Зінченка значення характеризується як культурна основа рефлексивної свідомості. Загалом поняттєвий зміст “значення” фіксує ту обставину, що свідомість людини розвивається не в умовах робінзонади, а всередині культурного цілого, у якому історично кристалізований досвід дійсності й відбувається спілкування і світосприйняття. Все це індивіду потрібно не тільки засвоїти, а й організувати та ушляхетнити на його підґрунті власний досвід [5]. Науковець виділяє три види значень: операціональні, предметні й вербальні, вказуючи на їхній зв'язок із іншими компонентами свідомості. Операціональні значення належать до біодинамічної тканини, предметні співвідносяться з чуттєвою тканиною, а вербальні пов'язані зі змістом. І далі, поняття “сенс” (рос. – “смысл”) вказує на факт “прискорення індивідуальної свідомості в бутті людини. Свідомість є не тільки знанням, але й відношенням”, тому поняття сенсу покликане підкреслювати те, що знання, яке має людина, не є безособовим [Там само, с. 23].

На думку Д.О. Леонт'єва, незважаючи на різноманітні трактування сенсу (смыслу) філософією, психологією і науками про мову, саме поняття “сенс” найбільш безпосередньо характеризує людську реальність, людське буття. У свідомості воно передусім становить зв'язок зі світом людини і в той же час виражає найінтимніші та складно вербалізовані пласти індивідуального досвіду особи, тоді як “зна-

чення”, навпаки, забезпечує спілкування й розуміння [10].

Понятійний тандем “значення” – “сенс”, запозичений із наук про мову, у психології був осмислений трохи інакше, отримав друге змістовне наповнення. Трапляються ситуації, коли інерція загальноприйнятого семіотичного розуміння значення й сенсу не дозволяє побачити щось принципово нове, привнесене в ці понятійні конструкти діяльнісним підходом у психології. Останній обстоює неklasичне трактування проблеми свідомості: для того, щоб зрозуміти життя свідомості, треба вийти за її межі, звернувшись до контексту реального життя суб'єкта. Протиставлення значення й особистісного сенсу було пов'язане із розведенням соціально-історичного досвіду життєдіяльності соціальної спільноти та її унікального прояву в індивідуальній життєдіяльності. Разом із цим принциповим розведенням існує ще одне, а саме: у значенні відображаються об'єктивні властивості та зв'язки об'єктів і явищ, а в особистісному сенсі – ставлення суб'єкта до цих об'єктів і явищ. При такому розумінні відношення між значенням та сенсовим полем особистості визначають їх протиставлення.

Д.О. Леонт'єв вважає таке протиставлення породженням погляду на співвідношення значення і сенсу, обмежене рамками індивідуальної свідомості. Саме в інтроспекції значення і сенс становлять протилежності за двома параметрами: а) значення (загальне, соціальне) – смисл (індивідуальний, унікальний); б) значення (відображення об'єктивних істотних властивостей) – сенс (відображення лише індивідуально значущих якостей). Відомий науковець наголошує на тому, що і значення, і смисл-сенс змістовно визначаються лише в ширшому контексті, який не зводиться, поперше, до контексту індивідуальної свідомості і, по-друге, до їх протиставлення одне одному. Тому для того, щоб охарактеризувати їх справжні співвідношення, потрібно вийти у цей більш широкий контекст і розглядати їх функціонування в діяльності індивідів і соціальних спільнот [11]. Водночас О.Ю. Артем'єва дає визначення смислу як сліду діяльності, зафіксованому відносно окремого предмета [2].

О.О. Леонт'єв свого часу звертав увагу на те, що смисл є не менш соціальним, ніж значення, і завжди забарвлений якимись груповими інтересами [7]. Метою Д.О. Леонт'єва було показати, що діялісне трактування значення і з-мислу (рос. – смысла) несумісне із їх протиставленням одне одному у вигляді полярної опозиції [11].

Розглянемо ще один компонент структури свідомості, без якого важко зрозуміти феноменологію ПС, – чуттєву тканину. Розвинута свідомість усупільненого індивіда характеризується своєю психологічною багатомірністю. О.М. Леонт'єв говорив про чуттєву тканину явищ свідомості, яка утворює чуттєвий горизонт конкретних образів реальності, актуально сприймається або спливає у пам'яті, стосується майбутнього або лише уявляється. Функція названих чуттєвих образів полягає в тому, що вони уреальнюють усвідомлену картину світу життєдіяльності суб'єкта. Саме завдяки чуттєвому змісту свідомості світ постає для нього як такий, що існує поза ним, тобто як об'єкт його практикування. Природа психічних чуттєвих образів полягає у їх предметності, у ситуаційній генезі діяльності, яка пов'язує особу із зовнішнім предметним світом [8, с. 81]. Причому чуттєва тканина є не лише фільтром, крізь який проходить або відсівається інформація із зовнішнього світу. Інформація, що надходить і сприймається, структурно змінюється, а не просто диференціюється, одночасно вибудовує чуттєвий образ професійної ситуації.

Трансформуючи трикомпонентну будову свідомості О.М. Леонт'єва у структуру ПС, слід чітко визначитися, яким змістом наповнюється структурна організація останньої. Щонайперше очевидно, що ПС утворює не значення взагалі, а поняттєво-категорійний апарат тієї сфери знань, що належить до певної професії. Вона також продукує професійні смисли, які знаходять своє вираження у професійних мотивах, інтересах, що виявляються у постановці професійних цілей, тоді як чуттєва тканина характеризується особливістю сприйняття реальності суб'єктом трудового процесу. ПС, крім того, змінюється разом із професійним розвитком особистості. А це означає, що вона формується та розвивається протягом усіх етапів професіогенезу особистості, задає його характер і рівень, забезпечує виконання професійних функцій. Таке розуміння специфіки ПС як психологічного феномену уможливорює вивчення особливостей її розв'язкового функціонування.

Загалом ПС практичного психолога охоплює професійну освіченість, професійну культуру діяльності, а також розумову діяльність, яка досягає методологічної рефлексії. Її трикомпонентна структура відеальнена змістом, який відображає специфіку професії, а саме: 1) значеннями, що виражаються психологіч-

ними поняттями і категоріями; 2) сенсами, які втілюються в інтересах, мотивах і цілях діяльності психолога; 3) чуттєвою тканиною, яка характеризує особливості сприйняття реальності у часопросторі професійної взаємодії “клієнт – психолог”.

Спираючись на розуміння ПС як форми свідомості особистості, розглянемо, яким чином функціонує професійно-психологічна свідомість (ППС), і спробуємо вибудувати її структурно-функціональну модель. Зокрема, продемонструємо наше бачення того, що відбувається під час психологічного консультування в діалогічному просторі “клієнт – психолог”.

Зовнішня сторона професійної взаємодії у системі “клієнт – психолог” має такий вигляд: клієнт розповідає психологу про свої життєві труднощі, які він не може вирішити сам, або ж про переживання, із якими він не може впоратися без допомоги фахівця. Життєва ситуація клієнта при цьому починає описуватися як втрата відповідей на питання: “що відбувається?”, “чому це відбувається зі мною?”, “як жити?”, “що робити?”. Емоційно-психічний стан, у якому клієнт перебуває у цей момент, слушно назвати переживанням кризової життєвої ситуації – кризи способів розуміння світу, життя, самого себе, кризи сенсу життя.

Зміст того, що турбує клієнта (ситуації, явища, стани), переживається ним на трьох рівнях – когнітивному, емоційно-оцінковому та поведінковому. Відповідно, за допомогою розповіді клієнта психологу подається емоційно забарвлений текст, суть якого уточнюється завдяки невербальним проявам у вигляді міміки, жестів тощо, які надають додаткову інформацію про особливості життєвої ситуації клієнта. Суб'єктивно ця ситуація сприймається ним як психологічна проблема, що ускладнює або й просто унеможливує його адаптивне функціонування. У будь-якому разі для фахівця психологічна проблема клієнта стає своєрідним фільтром, крізь який презентується його життєвий світ.

Однак психологічні проблеми постають не тільки феноменом суб'єктивного світосприйняття, яке виявляється в актуалізації потреби отримання психологічної допомоги. Їх доречно розглядати і як об'єктивне явище, тобто як сукупність суперечностей або як низку факторів, що спричиняють психологічну дисгармонію незалежно від того, розуміє (і наскільки) чи не розуміє клієнт те, що з ним насправді відбувається, та усвідомлює він це чи ні.

Усі виміри людського буття – життя в родині, у групі, у ситуації, у соціумі, у культурі, в епосі, у часі, у самому собі – так чи інакше задіяні до теорії і практики психологічної допомоги. Для психолога важливо приймати в єдиному контексті все, що презентує йому клієнт, який олюднює та надихає власний душевний світ. Психолог навмисне уподібнює свою свідомість свідомості клієнта. У процесі консультативної чи терапевтичної взаємодії, створюючи особливі умови, завдяки яким клієнт отримує змогу розв'язати свої психологічні проблеми, фахівець здійснює психологічний вплив, котрий змінює ціннісно-мотиваційну сферу клієнта, даючи йому можливість самому їх осмислити і здолати. Отож першочергове завдання психолога полягає в тому, щоб допомогти клієнту зрозуміти причини його душевних труднощів.

Будь-яка ситуація консультативної взаємодії є унікальною. В ній визначаються специфічні рівні, сфери смислопороджувальних контекстів, на принципах яких ієрархізується ціннісно-мотиваційна сфера, висуваються настановлення, цілі та завдання, виходячи з професійного перетворення ситуації. Працюючи з клієнтом, психолог створює особливий інформаційний простір, названий нами *зовнішньою рефлексією*. Переживання життєвих труднощів не дає змоги клієнтові поставити собі правильні, рефлексивні питання і дати відповідь на те, що реально з ним відбувається, а також не дозволяє позбутися переживань, які надмірно турбують. Функція ж психолога полягає в тому, що він, створюючи унікальні стосунки з клієнтом, своєю зовні рефлексивною позицією дає змогу клієнту зрозуміти, що саме є причиною його душевного неспокою і дискомфорту.

Зовнішня сторона відносин “клієнт – психолог” – це перше наближення до ідеальних образів свідомості клієнта, коли на початку взаємодії з ним свідомість психолога утримує такі аспекти: а) бачення клієнтом своєї проблеми; б) власне інтуїтивне уявлення про проблему клієнта; в) розуміння проблеми клієнта за допомогою засобів психодіагностики.

На рівні чіткого усвідомлення у практичного психолога починає формуватися образ клієнта і його проблеми. Передусім на результат аналізу ситуації клієнта, його запиту на шаровуються психодіагностичні відомості (кількісні та якісні дані об'єктивних і проєктивних методів), на цьому ґрунті починає структуруватися й ускладнюватися професійна свідомість психолога, тому що діагностика –

це певні параметри, критерії, характеристики, що наділені відповідними значеннями і сенсами. У результаті цього створюється образ психологічних властивостей і рис-якостей клієнта, які точніше відображають специфіку труднощів, окреслених його запитом. Однак психолог не може задовольнятися лише засобами психодіагностики, оскільки вона не дає відображення самої ситуації, а лише окреслює її контур. Розпитування клієнта, аналіз його невербальної поведінки істотно доповнюють психологічну картину його реальних труднощів у процесі консультування.

У свідомості психолога формується уявлення образу клієнта і його проблеми, а також уявлення відмінності “бачення” цієї проблеми очима клієнта і самого психолога, яка ґрунтується на тому, що розуміння замовцем власної проблеми не завжди у дійсності виявляється цією психологічною проблемою. Складність тут полягає у вербалізації всього, що усвідомлюється. Однак повної відповідності між усвідомленим і вербалізованим не існує, як немає тотожності між неусвідомленим і невербалізованим. Не буває повного збігу між тим, що людина в ході мислення вербалізує (експліцитно виражає в мовленні), і при цьому імпліцитно має на увазі.

Більш глибоке проникнення уможливорює розгляд ситуації психологічного впливу, взаємодію смислових полів мовного простору клієнта і психолога. Володіння мовленням як потужним інструментом впливу на людину пов'язане зі здатністю розуміти сенси співрозмовника, ідентифікуючи їх і робити їх доступними для впливу. Ідентифікувати сенси – значить зробити їх фактично доступними, хоча їх рефлексивне оголення лише потенційно може здолати проблему клієнта. Для того щоб зміни у його смислосенсовому полі відбулися, потрібно виявити певний парадокс, невідповідність наявних думок і сенсів. Коли цей парадокс стає виявленим, сенси починають трансформуватися, тоді утворюються нові сенси, що й відображає ситуацію психологічного впливу фахівця. Така діалогічна трансформація сенсосфери поєднується з емоційним задіянням у контакт обох сторін. Однак перебіг трансформаційних процесів, формозміни їх очевидності, підвищена значущість одного з компонентів смислової дійсності ведуть до її нестабільності і, відповідно, до порушень сенсової регуляції співдіяльності, оскільки знижується впорядкованість ціннісно-смислового світу клієнта, але одночасно створюється простір для креативного перетворення

його як особистості. Відтак сенсоутворення, будучи рушійною силою процесу функціонування ПС, полягає у встановленні зв'язку між об'єктом або явищем і єдиною системою життєвих стосунків, які через канал особистісних сенсів регулюють життєдіяльність суб'єкта, котрий потребує психологічної допомоги.

Наступний зріз рефлексивного аналізу показує, що ПС психолога являє собою відкрити, інтерсуб'єктну за своєю природою систему, яка перебуває у постійній взаємодії з іншими психосоціальними сферами. Сама професійна психіка є діалогічною, оскільки поєднує різну логіку, що дає змогу фахівцеві послідовно переходити з однієї позиції на іншу. Окрім того, у процесі професійної взаємодії для психолога людська психіка і світ перетворюються на єдину субстанцію. Основним засобом його роботи стає семантичне подвоєння себе та іншої свідомості за допомогою мови і мовлення. Завдяки надрефлексивному механізму психолог вступає в діалог із новим семантичним утворенням особистості й таким чином сприяє особистісній психологічній інтеграції. Наявність у свідомості певної структури, яка у своєму механізмі функціонування мала б можливість трансформації та спонтанності, й дозволяє врешті-решт здійснювати таку взаємодію.

Наразі детальніше розглянемо процес взаємодії у діадному форматі “клієнт – психолог”. Психолог працює не із життєвою ситуацією клієнта, не з її трансформацією, а з переживаннями, системою цінностей, стосунків і станів людини, іншими словами, не з реальною, а з *психологічною ситуацією*, із розумінням та інтерпретацією власної життєвої ситуації клієнтом. Психологічна реальність конституюється психологом й синтезує такі компоненти: психічні феномени, їх пояснювальні моделі; психологічні практики і психіку, яка у ці практики задіяна; міфічні і теоретичні уявлення про природу психічного. Для того щоб працювати з психологічною реальністю (глибоко розуміти, що відбувається, а тим більше ефективно і відповідально діяти), психолог має постійно вдаватися до рефлексивно-творчого зусилля.

Стосовно розуміння клієнтом власної проблеми, то, як зазначалося, він бачить у своїй ситуації не справжній стан речей, а власне уявлення про них, пропускаючи реальні факти крізь “сито” власних особистісних сенсів. Основне значення для клієнта мають не власне події, які відбуваються з ним, а той смисл, яким він їх наділяє, а також ті ситуативні сенси єдності, що виникають на основі переживання й осмислення реальної ситуації. Саме ці

значення і сенси фіксуються в клієнтському запиті, аналізуючи який, психолог вибудовує картину життєвої проблеми клієнта, тобто те бачення його ситуації, яке фільтрується через його власні значення і сенси. У результаті перетинаються два *сенсаеміологічних простори* – психолога і клієнта, й відбувається не тільки розуміння ідеї вихідного запиту клієнта, а й породження загального смислового простору, яке, своєю чергою, сприяє кристалізації, синтезу оновленого сенсу, прийнятого обома учасниками психотерапевтичного процесу.

У цьому контексті, на думку Н.В. Чепелевої, для практичного психолога важливим є володіння інтерпретаційними схемами, котрих є принаймні три види: а) смисли, які охоплюють перш за все особистісні сенси, тобто мотивоване ставлення до значення, форму його долучення до структури свідомості та особистості; б) культурні смисли, що використовують наявні в культурі зразки; в) когнітивні сенси, що містять концептуальні схеми, знання та уявлення суб'єкта [17].

Загалом умовою дії механізму інтерпретації у процесі надання психологічної допомоги є безперервна робота, яка відбувається у свідомості психолога. Тоді постійно обновлюваний сенсаеміологічний простір характеризується єдністю змісту і переживань.

Характер, динаміка, своєрідність міжособистісних стосунків практичного психолога і клієнта, які унаслідок уявляються чи не артикулюються останньому, хоча й відчуються ним, відіграють визначальну роль у динаміці терапевтичного процесу і в остаточному ефекті психологічної допомоги. Відбувається діалог-взаємодія двох особистостей, двох екзистенцій, котра виявляється не в об'єктивній формі, де результатом є певне відчуття одним одного. ПС психолога лише об'єктивує психологічний зміст цих стосунків. Інакше кажучи, психолог усвідомлює те, як на нього як особистість впливає психодуховний світ клієнта, тоді він має змогу визначитися у наборі своїх контрпереносних засобів. І це – робота його рефлексивного нашарування свідомості.

Абстрагуючись від певного конкретного рівня сформованості ПС, опишемо певну ідеально *функціональну модель професійно-психологічної свідомості*, хоча, звичайно, багато що залежить і від рівня розвитку свідомості конкретної особистості. До того ж побудова такої моделі, як відомо, не становить дзеркальне відображення дійсності, а являє собою таке теоретичне знання, що фіксує найважливіші загальні закономірності, яким відповідають поодинокі випадки.

Функціонування ПС практичного психолога відбувається на трьох рівнях:

перший – розуміння клієнта і логіки його життя, передусім відтворення образу його життя з усіма симптомами, змістами та особливостями;

другий – інтерпретація життєвого світу клієнта, себто креативна розумова дія, що ґрунтується на власному самостійному тлумаченні фахівцем психологічного портрету клієнта, а саме його способу життя, системи цінностей, патернів поведінки;

третій – об'єктивація особливостей клієнтського запиту за допомогою професійних знань, що передбачає опосередкування всього матеріалу, реалізацію породжувальної функції свідомості; сутнісно об'єктивація і є головною функцією ПС психолога.

Семантичні компоненти описаних рівнів ПС практичного психолога тісно пов'язані між собою. Вони пронизують усі рівні, оскільки психолог сприймає феноменальний простір клієнта крізь призму змісту власної ПС, яка містить відповідні знання, норми, цінності, програми компетентних дій як імпліцитних, так і експліцитних, що дають підстави для обґрунтування і кваліфікування феноменів індивідуального світу Я людини, котра потребує допомоги.

Говорячи про предмет діяльності, для якої психологічна свідомість формується та специфікується, підкреслимо, що йдеться не про зовнішню діяльність психолога (психодіагностику, психологічне консультування, корекцію, психотерапію, що реалізуються стосовно клієнта), а про внутрішню роботу, яка здійснюється відносно особливим чином сприйнятого й обробленого матеріалу специфічно “знятої” та організованої психологічної квазіреальності. Тому не можна сказати однозначно, чи є це відчуттям, використанням логіки професійних знань, умінь, навичок, способів мислення, чи це також інтуїція, мистецтво, магія, харизма особистості психолога.

Три функціональні рівні ПС практичного психолога пронизуються пов'язаними між собою семантичними компонентами. Але має бути той конструктивний елемент, який утримуватиме їх у єдиному полі функціонування. Таким елементом, що зберігає функціональну (а не структурну) холистичність ПС, є *семантичний професійний конструкт*, з допомогою якого психолог інтерпретує або тлумачить феноменальний часопростір клієнта. Завдяки цілісності цього конструкту, його універсальності й устанавлюється пов'язаність функціо-

нальних рівнів у перебігу свідомості практичного психолога.

Пусковим моментом цього функціонування є смисл, який народжує й формує наступність сенсів у структурах свідомості. Отож рушійну силу функціонування ПС становить *сенсотворення*, що характеризується креативним процесом породження нових смислів і сенсів. Сенсотворення реалізується через рух-поступ від “безособистісних” значень як об'єктивного змісту соціокультурного досвіду до втілення замисленого й осенсованого у формі суб'єктивного досвіду клієнта, який сприймається ним як особистісно-ціннісне знання. Механізмом задіяння цих функцій постає екзистенційна актуальність професійного усвідомлення обставин, рефлексивне осмислення та над-рефлексивна схематизація психологом реальної для нього проблемно-діалогічної ситуації його професійного повсякдення.

Презентоване бачення структурної організації та специфіки функціонування ПС практичного психолога, безумовно, не вичерпує всієї глибини цього складного й багатогранного явища. Перспективними вбачаються дослідження, які стосуються поглибленого вивчення механізмів розвитку свідомості гуманітаріїв на різних етапах професіогенезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акопов Г.В. Психологические аспекты формирования профессионального сознания студентов / Г.В. Акопов // Роль высшей школы в проведении реформы общеобразовательной и профессиональной школы: междунар. научн.-практ. конф., 13-16 мая 1986 г.: тезисы докл. – Куйбышев, 1986. – С. 63–71.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е.Ю. Артемьева. – М.: Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
3. Ермолин В.В. Предпосылки формирования профессионального призвания / В.В. Ермолин. – Ростов-на-Дону, 1974. – 165 с.
4. Зеличенко А.И. Психосемантика и изучение профессионального сознания психологов / А.И. Зеличенко, Г.И. Степанова // Вестник Моск. ун-та. – 1989. – № 3. – С. 20–32. – (Сер. 14: Психология).
5. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 15–34.
6. Кучеровская Н.А. Профессиональное сознание психолога-практика как предмет исследования / Н.А. Кучеровская // Журнал практикующего психолога. – 2001. – №7. – С. 84–94.
7. Леонтьев А.А. Формы существования значения / А.А. Леонтьев // Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 5–20.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтьев // Избранные психол. произведения: в

2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94–232.

9. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – 392 с.

10. Леонтьев Д.А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали / Д.А. Леонтьев // Психол. журнал. – 1996. – Т. 17, № 5. – С. 19–30.

11. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности: [монография] / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.

12. Максименко С.Д. Основы генетичної психології: [навч. посіб.] / С.Д. Максименко. – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.

13. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: МГУ, 1998. – 208 с.

14. Самойлова А.Г. Формування професійної свідомості майбутнього психолога на основі інтегративного підходу / А.Г. Самойлова // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2002. – Т. 4, ч. 1. – С. 253–258.

15. Сапогова Е.Е. Профессиональное психологическое сознание: рефлексия вслух / Е.Е. Сапогова // Журнал практического психолога. – 1997. – № 6. – С. 3–13.

16. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: [монографія] / А.А. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 508 с.

17. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 16–38.

18. Ханіна І.Б. К вопросу о профессиональных составляющих в структуре образа мира / И.Б. Ханіна // Вестник МГУ. – 1990. – № 3. – С. 42–56. – (Сер. 14: Психология).

19. Чепелева Н.В. Роль процесів розуміння та інтерпретації у створенні семіотичного простору психотерапії / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – К.: 2002. – Вип. I, т. 3. – С. 30–45.

20. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования) / Ю.М. Швалб. – К.: Миллениум, 2003. – 152 с.

21. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість психолога: методологічний та прикладний аспекти / Н.Ф. Шевченко // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С. 47–54. – К.: Міленіум, 2005. – 298 с.

22. Professional consciousness: theoretical structure and functional levels American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. Issue: 1 (4). Publ.: Ukraine and Ukrainians Abroad Not-for-profit Corporation. – New York NY, USA, 2017. – P. 112–121.

REFERENCES

1. Akopov G.V. Psihologicheskije aspekty formirovaniya professional'nogo soznaniya studentov / G.V. Akopov // Rol' vysshjej shkoly v provjedenii rjeformy obschjeobrazovatel'noj i professional'noj shkoly: mjezhduunar. nauchn.-prakt. konf., 13-16 maja 1986g.: tjezisy dokl. – Kujbyshjev, 1986. – S. 63–71.

2. Artjem'jeva E.Ju. Osnovy psihologii sub''jektivnoj sjevantiki / E.Ju. Artjem'jeva. – М.: Nauka; Smysl, 1999. – 350 s.

3. Ermolin V.V. Prjedposylki formirovaniya professional'nogo prizvanija / V.V. Ermolin. – Rostov-na-Donu, 1974. – 165 s.

4. Zjelichjenko A.I. Psihosjevantika i izuchjenije professional'nogo soznaniya psihologov / A.I. Zjelichjenko, G.I. Stjepanova // Vjestnik Mosk. un-ta. – 1989. – № 3. – S. 20–32. – (Sjer. 14: Psihologija).

5. Zinchjenko V.P. Miry soznaniya i struktura soznaniya / V.P. Zinchjenko // Voprosy psihologii. – 1991. – № 2. – S. 15–34.

6. Kuchjerovskaja N.A. Professional'noje soznanije psihologa-praktika kak prjedmet issledovanija / N.A. Kuchjerovskaja // Zhurnal praktikujuschego psihologa. – 2001. – №7. – S. 84–94.

7. Ljeont'jev A.A. Formy suschjestvovanija znachjenija / A.A. Ljeont'jev // Psiholingvisticheskije probljemy sjevantiki. – М.: Nauka, 1983. – S. 5–20.

8. Ljeont'jev A.N. Djejatjel'nost'. Soznanije. Lichnost'. / A.N. Ljeont'jev // Izbrannyje psihol. proizvjedjenija: v 2-h t. – М.: Pjedagogika, 1983. – Т. 2. – S. 94–232.

9. Ljeont'jev A.N. Izbrannyje psihologicheskije proizvjedjenija: v 2-h t. / A.N. Ljeont'jev. – М.: Pjedagogika, 1983. – Т.1. – 392 s.

10. Ljeont'jev D.A. Znachjenije i lichnostnyj smysl: dvje storony odnoj mjedali / D.A. Ljeont'jev // Psihol. zhurnal. – 1996. – Т. 17, № 5. – С. 19–30.

11. Ljeont'jev D.A. Psihologija smysla: priroda, strojenije i dinamika smyslovoj rjeal'nosti: [monografija] / D.A. Ljeont'jev. – М.: Smysl, 1999. – 487 s.

12. Maksymenko S.D. Osnovy henetychnoi psykhologii: [navch. posib.] / S.D. Maksymenko. – К.: NPTs Perspektyva, 1998. – 220 s.

13. Pjetrjenko V.F. Psihosjevantika soznaniya / V.F. Pjetrjenko. – М.: MGU, 1998. – 208 s.

14. Samoilova A.H. Formuvannia profesiinoi svidomosti maibutnoho psykhologa na osnovi intehratyvnoho pidkходу / A.H. Samoilova // Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii: Zb. nauk. prats Instytutu psykhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. – К., 2002. – Т.4, ch. 1. – С. 253–258.

15. Sapogova E.E. Professional'noje psihologicheskije soznanije: rjefljexija vsluh / E.E. Sapogova // Zhurnal prakticheskogo psihologa. – 1997. – № 6. – S. 3–13.

16. Furman A.A. Psykhologhiia smyslozhytteivoho rozvytku osobystosti: [monohrafiia] / A.A. Furman. – Ternopil: TNEU, 2017. – 508 s.

17. Furman A.V. Svidomist yak ramkova umova piznannia i metodolohuvannia / Anatolii V. Furman // Psykhologhiia i suspilstvo. – 2017. – №4. – S. 16–38.

18. Hanina I.B. K voprosu o professional'nyh sostavljajuschih v strukturje obraza mira / I.B. Hanina // Vjestnik MGU. – 1990. – № 3. – S. 42–56. – (Sjer. 14: Psihologija).

19. Chepelieva N.V. Rol protsesiv rozuminnia ta interpretatsii u stvorenni semiotychnoho prostoru psykhoterapii / N.V. Chepelieva // Aktualni problemy psykhologii. – К.: 2002. – Vyp. I, t. 3. – S. 30–45.

20. Shvalb Yu.M. Tselepolahaiushchee soznanye (psykhologicheskye modely y issledovanyia) / Yu.M. Shvalb. – К.: Myllenyum, 2003. – 152 s.

21. Shevchenko N.F. Profesiina svidomist psykhologa: metodolohichni ta prykladnyi aspekty / N.F. Shevchenko // Problemy suchasnoi psykhologii: zb. nauk. prats Zaporizkoho natsionalnoho universytetu ta Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. –

Zaporizhzhia: ZNU, 2012. – S. 47–54. – К.: Milenium, 2005. – 298 s.

22. Professional consciousness: theoretical structure and functional levels American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. Issue: 1 (4). Publ.: Ukraine and Ukrainians Abroad Not-for-profit Corporation. – New York NY, USA, 2017. – P. 112–121.

АНОТАЦІЯ

Шевченко Наталія Федорівна.

Розвиток професійної свідомості психолога: від концепції О.М. Леонтьєва до авторської моделі.

У статті обґрунтовано і подано структурну організацію та специфіку функціонування ПС практичного психолога. Професійна свідомість витлумачується як важлива категорія, що відображає сутність процесу фахового становлення та особистісного розвитку людини як суб'єкта суспільних взаємостосунків. У реалізованому автором підході, методологічним підґрунтям якого є концепція свідомості О. М. Леонтьєва, ПС розглядається у рамках єдності трьох компонентів – значення, сенсу (смислу), чуттєвої тканини, тому в дослідженні проаналізовано їх змістове наповнення. Як форма свідомості особистості ПС утворює не значення взагалі, а поняттєво-категорійний апарат тієї сфери знань, що належить до певної професії. Вона також зорганізовує професійні сенси, які знаходять своє вираження у професійних мотивах, інтересах, котрі виявляються у постановці професійних цілей, тоді як чуттєва тканина характеризується особливістю сприйняття реальності суб'єктом праці. Визначено, що змістова мозаїка трикомпонентної структури свідомості практичного психолога охоплює взаємопроникнення особистісних і суто професійних умов, а саме: значення, що виражаються психологічними поняттями й категоріями; сенси, які втілюються в інтересах, мотивах і цілях діяльності; чуттєвою тканиною, котра містить особливості сприйняття реальності, яка виникає у просторі професійної взаємодії “клієнт – психолог”. Доведено, що функціонування ПС практичного психолога відбувається через реалізацію трьох провідних процесів – розуміння, інтерпретації, об'єктивації. Охарактеризована специфіка функціонування вказаної свідомості, яка відбувається на трьох рівнях: розуміння запиту і логіки життєактивності клієнта, тобто відтворення образу його життя з усіма симптомами та специфікою; інтерпретація життєвого світу клієнта – креативна розумова дія, яка ґрунтується на власному самостійному тлумаченні фахівцем психологічних особливостей клієнта (передусім способу життя, системи цінностей, патернів поведінки); об'єктивація специфіки клієнтського запиту за допомогою професійних знань – опосередкування всього матеріалу, реалізація породжувальної функції свідомості.

Ключові слова: свідомість, професійна свідомість практичного психолога, професійні значення, професійні смисли, особистісні сенси, чуттєвий зміст, функціонування рівні професійної свідомості фахівця-психолога.

ANOTATION

Nataliya Shevchenko.

Development of a psychologist's professional consciousness: from the concept of A.M. Leontiev to the author's model.

The article substantiates and presents the structural organization and the specifics of professional consciousness functioning of a practical psychologist. Professional consciousness is interpreted as an important category that reflects the essence of the process of professional formation and personal development of a person as a subject of public relations. In the author's approach, the methodological basis of which is the concept of consciousness of O. M. Leontyev, professional consciousness is considered within the unity of three components – meaning, sense, sensual tissue. The content filling of the professional consciousness structure has been determined. As a form of consciousness of a personality, professional consciousness does not form the meaning in general, but the conceptual-categorical apparatus of the sphere of knowledge belonging to a certain profession. It also forms professional senses that are expressed in professional motives, interests that are manifested in the formulation of professional goals. Sensual tissue as a component of professional consciousness is characterized by the peculiarity of perception of reality by the profession subject. The content filling of the three-component structure of a practical psychologist's professional consciousness has been presented. The structure covers the interpenetration of personal and purely professional conditions, namely: meanings expressed by psychological concepts and categories; senses embodied in the interests, motives and purposes of professional activity of a practical psychologist; sensual tissue, which is characterized by a peculiarity of reality perception in the area of professional interaction “Client – Psychologist”. It is proved that the functioning of professional consciousness of a practical psychologist occurs through the realization of three leading processes: understanding, interpretation, objectification. Specifics of functioning of indicated consciousness has been characterized. Its functioning occurs on three levels: understanding of the request and logic of the customer's life activity, that is, reproducing the image of his life with all the symptoms and specifics; the interpretation of the client's world of life is a creative mental action, based on its own independent interpretation by a specialist of the psychological features of the client (first of all, a way of life, a system of values, patterns of behavior); objecting the specificity of the client's request with the help of professional knowledge - the mediation of all material, the realization of the generating function of consciousness.

Key words: consciousness, professional consciousness of practical psychologist, professional meanings, professional senses, personal senses, sensual content, functional levels of professional consciousness of specialist-psychologist.

Надійшла до редакції 26.06.2018.

Підписана до друку 02.08.2018.

Бібліографічний опис для цитування:

Шевченко Н. Розвиток професійної свідомості психолога: від концепції О.М. Леонтьєва до авторської моделі / Наталія Шевченко // Психологія і суспільство. – 2018. – №3–4. – С.103–111.